

ד"ר נסים אליקים

הלכות ומנהגים בסיפורי האבות עפ"י "העמק דבר" לנצי"ב

חז"ל קבעו: "אין קורין אבות אלא לשלושה"¹. מתוך סיפורי התורה אודות אברהם, יצחק ויעקב, מצביע הנצי"ב בפירושו "העמק דבר" לתורה, על התנהגויות ישירות של האבות או של הקשורים אליהם עפ"י ההלכה או המנהג שלאחר מתן תורה, ואפ"י אלה שהם מדברי סופרים. הנחת היסוד של הנצי"ב היא הקביעה החז"לית שהאבות קיימו את כל התורה כולה²: "וראוי לדעת דיש ללמוד מאברהם אבינו בכל מעשיו כדאיתא בחולין טז ובזבחים דף צז ע"ש" ("העמק דבר" לברי י"ג, ג).

תחומי ההלכה בהם דן הנצי"ב בפירושו לתורה נוגעים למעגלי העשייה הבאים:

- א. **בין אדם למקום**: מצוות וגדריהן, עבודת בית המקדש, תפילה וברכות.
- ב. **מעגל חיי האדם**: לידה, חיים ומוות.
- ג. **סדרי חברה מתוקנים**: שבועה, ערבות וניצול משאבים.

א. בין אדם למקום (מצוות וגדריהן, עבודת בית המקדש, תפילה וברכות)

א.1. בגדרי קיום המצווה

הכוונה בפסוק זה היא לא לעצם עשיית המצווה אלא לתנאים וסייגים של חובת המצווה. להלן מספר הלכות ומנהגים הנלמדים מסיפורי האבות במקרא הקשורים לתחומים אלו.

1. בבלי, ברכות טז, ע"ב; שמחות פ"א, יד; בייר פלייט; במ"ר פ"א.
2. קידושין פרק ד', משנה יד; יומא כח, ע"ב; ירושי קידי פ"ד, הי"ב; בייר: פמ"ט, פס"ד, פצ"ה; ויקי"ר פ"ב י'; תנחומא ישן, לך לך: א, יד; ויגש יב; תנחומא: לך לך: א, יא; בהר א'; אגדת בראשית פ"ג; מדרש תהלים, שוחר טוב, פרק א'; פרק קי"ב, א; סדר אליהו רבה פ"ו; תורה שלמה לברי כ"ו, ד, אות כ"ח; ערך "אבות" באנציקלופדיה התלמודית.

1. תלמיד חכם אל יצא יחידי בלילה³

בר' י"ט, כז: "וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה'".

בשני עניינים הקשורים לאברהם נאמר: "וישכם אברהם בבקר"; בעניין העקידה (בר' כ"ב, ג) ובעניין הפיכת סדום ועמורה (בר' י"ט, כז). משני פסוקים אלו התלמוד לומד שתי הלכות. זה הנאמר בסיפורי העקידה מלמד שזריזין מקדימין למצוות⁴ (פסחים ד, ע"א). ואילו הפסוק מהפיכת סדום מלמד שתלמיד חכם לא יצא יחידי בלילה (חולין צא, ע"א)⁵ כי זו לא הייתה מצוה שאברהם ישא בעצם רינה ותפילה⁶ עד כדי יציאתו יחידי בלילה, דבר שהוא מסוכן ואין לומר לגביו "שלוחי מצוה אינם ניוזקים". לכן יצא בכי טוב ויכנס בכי טוב (פסחים ב, ע"א) וכפירוש התוספות שם: "יכנס ערבית לבית מלון בעוד החמה זורחת ולמחר ימתין עד הנץ החמה ויצא ואז טוב לו... ומה היא טובתו? מפני החיות ומפני הלסטים".

ההתייחסות דווקא לתלמיד חכם שלא יצא יחידי בלילה במקום שאין מדובר בקיום מצוה נובעת מכך ש"המזיקים מתקנאים בהם" וצריכים הם שימור מפניהם בדומה למלך וחתן, כדברי הגמרא בברכות נד, ע"ב: "גי עריכין שימור - מלך ותלמיד חכם וחתן"⁷ והראיה, יעקב אבינו שנשאר יחידי בלילה נאבק עמו המלאך וניזוק (בר' ל"ב, כה).

פסוקנו בבר' י"ט, כז אינו עוסק כאמור, בדבר מצוה ולכן אברהם לא יצא יחידי בלילה אלא המתין עד הבוקר והלך אל המקום אשר עמד שם לפני ה' ביום אתמול להתפלל על סדום ובנותיה⁸.

שתי שאלות יש לשאול בפסוקנו:

א. היכן לן אברהם ומשם השכים בבוקר?

ב. לאיזה מקום הלך ושם עמד ביום אתמול להתפלל על סדום ובנותיה?

אם נאמר שאברהם לן בביתו ומשם השכים והלך לבית מדרשו, וזהו: "אל המקום" כדברי הגמ' במס' ברכות ו, ע"ב, איזו סכנה יש בזה ויאיך למדו מכאן

3. ברכות מג, ע"ב.

4. ראה: ראש השנה לב, ע"ב. בדוגמא. מצות מילה שמצוותה ביום אך זריזין מקדימין למצוות ומלים עם תחילת היום.

5. ראה: תוספות לחולין צא, ע"א: ד"ה מהכא.

6. ראה תוספות לפסחים ד, ע"א: ד"ה שנאמר וישכם וגו'. וכן בתוספות יומא כה, ע"א: ד"ה אמר להם הממונה וכן בתוספות בב"ק ס, ע"ב: ד"ה לעולם וכן תוספות בפסחים ב, ע"א; ד"ה יכנס בכי טוב.

7. ראה תוספות לחולין צא, ע"א: מכאן לתלמיד חכם. וראה גם פסחים ק"ב, ע"ב, וכן ברכות מג, ע"ב.

8. ספורנו והעמק דבר בעקבותיו.

דָּאָל יצא יחידי בלילה?⁹ ואיזה דרך נס היה כאן מביתו לבית מדרשו? ("הרחב דברי") לכן, פירש הנצי"ב:

"אלא נראה דמשום דאברהם ליווה להמלאכים ט' פרסאות כמש"כ לעיל י"ח, טז, כדן תלמידי לרב וכדאיתא בחולין ד' צא טבי יסקב, ואם כן כאשר היה התחלת הענין כחצות היום ואם הסעודה נמשק איכה שעה ולא היה כרי לילק ט' פרסאות ולשוב לביתו ט' כן אברהם מדרק, וישכם בבקר לילק לבית מדרשו. ובלה נתיישב הכן".

כוונתו לומר, הואיל והמלאכים הגיעו לאברהם כחום היום, דהיינו בצהרים, ונעשו הכנות לסעודה, יוגם הסעודה נמשך איזה שעה ולאחר מכן אברהם ליווה את אורחיו החשובים ג' פרסאות "כדין תלמיד לרב", בהפרדו מהם עוד עמד אברהם להתפלל תפילת מנחה, כתרגום אונקלוס "בצלוי" (ברי י"ח, כב) ועמד להתפלל על סדום ובנותיה (ברי י"ח, כג-לב)⁹. כל אלו קירבו את בוא עת שקיעת השמש יולא היה כדי לילך ג' פרסאות ולשוב לביתו באור היום, לכן לן אברהם בדרך ורק בהשכמת הבוקר הלך לבית מדרשו, ולא הלך יחידי בלילה אף כי היה כבר בדרך ואין זה אמור רק לגבי מי שעומד להתחיל דרכו מביתו.

בפירושו, יישב הנצי"ב סתירות באשר למקור ההלכה ש"לא יצא ת"ח יחידי בלילה"¹⁰, חידש שגם אם הוא באמצע הדרך חלה עליו אותה הלכה ולא נאמרה רק למתחיל דרכו מביתו.

2. זריזין מקדימין למצוות¹¹

בר' כ"ב, ג: "וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו ויקח את שני נעריו אתו ואת יצחק בנו...".

הע"ד: "וישכם אברהם בבקר. היינו תכל'ה לאחר עלות השחר...".
דברי הנצי"ב מכוונים לכך שאברהם נהג לפי הכלל: "זריזין מקדימין למצוות". זריזות זו היא בראשית היום, בזמן המוקדם ביותר של היום, דהיינו בעלות השחר ולא בהנץ החמה, כדברי הנצי"ב, לשמות ליד, ד: "וישכם נה בבקר. לא כתיב ויקם נה בבקר, אלא 'וישכם', היינו השכים בעלות השחר ולא הנץ החמה... ולחו בוקרו על בוקר"¹².

9. בקשות ותפילות ארעיות טובות ומועילות כשנעשות בזמן תפילת הקבע כמו בענייננו בתפילת מנחה (הרח"ד לברי י"ח, כב).

10. ראה: רמב"ם, הלכות דעות, פ"ה הלכה ט'. וראה: שאילתות דרב אחאי גאון עם ביאור "העמק שאלה", חלק ג' ירושלים תשמ"ו, שאילתא קסייט, עמ' שי"ח, טור ב'.

11. ראש השנה לב, ע"ב; פסחים ד, ע"א.

12. ראה העי"ד לשמי ליד, ב: "ועלית בבקר", בהשענו על המכילתא לפרשת בא, פ"ו.

מכיוון שמצות העקידה זמנה ביום ולא בלילה, לא נעשו כל הכנות ע"י אברהם בלילה, כמו חבישת חמורו. כך גם לגבי מצות מילה או מצות ביעור חמץ שזמנה בחצות היום אינו מחוייב בהכנות בלילה מדין "זריזין מקדימין", אך אם המצוה זמנה בלילה מחוייב הוא להזדרז ולעשות בלילה ואין חוששין לדין שתלמיד חכם לא יצא יחידי בלילה כי שלוחי מצוה אינם ניזוקים. כך כותב הנצי"ב בהרחב דבר לפסוקנו:

"וישכס אברהם בבקר ויחמש... וזאי במצוה שהגיע למנהג בלילה מחוייב להפדרט ולעשות בלילה ורק במצוה שלמנהג ביום כמו מצות מילה שמצותה בפריחת השמש, או ביטור חמץ שמצותו בחצות היום, אלא שמצוה להקדים הכנות לפני הלמון בכרי שלא יתאחר מעשה המצוה בלמנו, משה למדים אנו שאין מצוה להפדרט להכין לפני עלות השחר. מעתה אם לא היה אסור לצאת יחידי בלילה היה מחוייב אברהם אבינו לילך תכף וחי' אפי' בלילה, אלא משום שאסור לצאת בלילה לא חל המצוה עליו ער כדי שיראה את חבירו בשחר. ועדיין היה אפשר להכין את החמור בלילה אלא משום שאין צריך להפדרט לפני עלות השחר, משום הכי כתוב בפסוק ויחמש אברהם את חמורו"¹³.

3. גדולה עבירה לשמה כמצוה (ממצוה) שלא לשמה¹⁴

ברי כ"ז, ט: "לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים טובים ואעשה אותם מטעמים לאביך...".

הע"ד: הצורך בשני גדיים "אע"ט שהוא מרובה יותר מואכל אדם, לפי הפסוק הוא בשביל שני העזרות של יצ"ו".

הנצי"ב מדייק בלשון הכתוב: (א) המילה "שני" יתרה, כי גם בהיעדרה, מיעוט רבים שניים ודי לכתוב: "וקח לי משם גדיי עזים טובים"¹⁵. (ב) המדרש דורש את המילה "טובים" - לך, שעל ידן את נוטל את הברכות, וטובים - לבניך שעל ידן הוא מתכפר להם ביום הכיפורים¹⁶. כלומר יש קשר בין שני השעירים ביוהכ"פ לשני גדיי עזים אלו. כיצד?

13. יש מצוות החלות גם על הכנותיהן, כמו עשיית סוכה, כתיבת תפילין ומוזוות, שמירת מצה לפסח, עשיית ציצית שמברכים כשמטילים ציציות בבגד ואין מצות הכנה למשל בלולב ושופר. ראה "העמק שאלה", ס"י קס"ט.

14. נזיר כג, ע"ב; הוריות י, ע"ב.

15. יומא סב, ע"ב.

16. ברי"ר סה, יד; ויק"ר כא, יא; כז, ט; פסיק"ר פיסקא מז; תנחומא, תולדות ס"י י; אמור סימן יב, ילק"ש רמז קי"ד ועוד...

כהנחת יסוד, קובע הנצי"ב: "דכל מידיה רעה שבסולם המה בכלל היצירה שגרא ה' קא אונקס, כדכתיב: ויזר אור וס' וגורא רע"¹⁷. כדי להסביר כיצד האל בורא בעולמו רע, אומר הנצי"ב: "אל כרחק יש בהם איפה טוב". אין הקב"ה בורא רע מוחלט אלא רע שיש בו במידה ובמשורה תועלת בסיטואציות מסויימות, כמו רעל שמועיל לפעמים "שהא סא חייק לחולה" כשהוא ניתן לו במינון מדוייק. כך הדבר לגבי שימוש במידות שליליות, "כחיות השקר וסרמיות" שמותרות לפעמים במינון מינימלי. כך הדבר ביוהכ"פ בעניין הבאת שני שעירים, האחד לה' והשני לעזאזל ש"הא כסין קרבן לכוחות הטואאה ח"ו, אבל מכל מקום בעתו ובלחן עזרה ה' הרי לה מצוה כמו השעיר לה" (הרח"ד).

במקביל לכך, שני גדי העזים, המסמלים מידת האמת מחד בה מקיים יעקב את מצות אמו ומידת השקר מאידך בה השתמש יעקב שמרמה את אביו לצורך קבלת הברכות יש להן ערך דומה, בדומה לשני השעירים כאשר המילה "שני" מביעה את דמיון הערכים במצבים מסויימים.

אמנם במדרשים¹⁸ נמצא שיעקב וזרעו נענשו על מעשה זה של יעקב, אך הנצי"ב מבהיר סתירה זו בכך, שהוא נענש על הנאתו מצעקת עשו - "ויצעק צעקה גדולה ומרה", כי גם אם יעקב "ענתן בעבורה אנה, יש להחזיר חרבה אל לוחות מנוח כלום"¹⁹. כך פירש הנצי"ב ב"הרחב דבר" גם בשמות ל"ב, כז, לאחר חטא העגל בו נתבקשו הלויים שנועקו לקול הקריאה: "מי לה' אלי", להרוג תחילה "איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו" כדי להראות שמעשיהם נעשו ללא נגיעות אישיות, ללא הנאות אישיות, ורק אז יהרגו את שאר החוטאים.

א.2. עבודת בית המקדש

ברי' כ"ב, ג: "ויבקע עצי עולה ויקם וילך אל המקום אשר אמר לו האלקים".

המשנה במס' מדות ב', ה מונה ארבע לשכות שהיו בארבע מקצועותיה של לשכת הנשים בהר הבית. אחת מהלשכות הללו הייתה: "לשכת העצים ששם הכהנים בעלי מומין מתלעין העצים"²⁰, וכל עץ שנמצא בו תולעת פסול מעל גבי המזבח". אין זה מכבוד המזבח שבעצי המערכה יהיו תולעים משוקצים²¹. הנצי"ב מציין שכבר אברהם אבינו נהג כך בפרשת העקידה ולמד זאת מלשון הכתוב: "ויבקע עצי עולה". הכשר לעולה, כדתנן במדות פ"ב: "כל עץ שיש בו תולעת ססוף ע"כ המפכה. וסור כמה הלכות יש בזה. וירוש' שאברהם אבינו למד תורה"²². מכיוון שלא

17. ישי מ"ה, ז.

18. בר"ר ס"ז, ד וכך גם רש"י לתהי פ"ו.

19. עפ"י האמור ביבמות דף קג, ע"א ונויר דף כג, ע"ב.

20. מדות פ"ב, ה.

21. המאירי על משנה זו.

22. ראה לעיל מקורות בהערה 2.

כתוב סתם ויבקע עצים אלא "ויבקע עצי עולה" הרי זה בא ללמד על הכנות מתאימות - הקשר עצים לעולה.

כך פוסק הרמב"ם: "מי שנמצא כשר בייחוסו ונמצא בו מום, יושב בלשכת העצים ומתלע עצים למערכה"²³.

מפרשת העקידה, אנו למדים עוד על כמה הלכות קרבנות. למשל:

(א) רק במקדש מקריבין קרבן צבור קבוע - קרבן תמיד ואילו בבמות קרבין רק נדבה²⁴.

(ב) מצוות עריכת עצים ע"ג המזבח לכלליה נעשית רק במקדש משא"כ בבמות. שתי הלכות אלו נובעות מהאמור בברי' כ"ב, ט: "ויבן שם אברהם את המזבח וערוך את העצים ויעקוד את יצחק בנו וישם אותו על המזבח ממעל לעצים". וכדברי הנצי"ב ב"העמק דבר".

"ויסרוך את העצים ויעקוד ואו'. כל מה הסיפור בא ללמדנו כי אברהם אבינו הבין מדברי ה' שיתנהג ככה כגון קרבן קבוע של המלכה בבית המקדש, שהרי אברהם אבינו למד כל התורה כולה כרתנו שלהי קירושין. וידוע ההבדל בין קרבן ציבור במקדש בין קרבן נדבה וכל דין תמידי ומצות עריכת העצים אינו אלא בתמידי שטיקרו על מלכה כגוימ"ק. והבין אברהם אבינו מאמר לו ה': 'על אחר ההריס' ואו'. ואי לקרבן יחיד, מה לי מה המקום או מקום אחר, אלא הוא החר שמוחר לבנות עליו בית הבחירה. וכן הכי עשה ככה דין תמידי...".

אברהם הבין שעליו להתנהג בקרבן בנו כקרבן קבוע במקדש ויש לנהוג גם בהלכות מערכות העצים כבמקדש כי אם זה נחשב כקרבן יחיד, יכול היה להקריבו בכל מקום ולא רק בהר המוריה.

א.3. תפילה

1. "תפילות-אבות תיקנום"²⁵

התלמוד, במסכת ברכות, מציין: "תפילות - אבות תיקנום... אברהם תיקן תפילתשחרית... יצחק תיקן תפילת מנחה... יעקב תיקן תפילת ערבית...". ועל אברהם אמרו שקבע מקום לתפילתו בבית מדרשו²⁶. גם הנצי"ב כותב עניין זה בכמה מקומות בפירושו²⁷, אך בתוספת עניינים אחדים:

23. רמב"ם, הלכות ביאת המקדש פ"ו הי"ב.

24. מגילה א', י: "כל שהוא נדר ונדב קרב בבמה וכל שאינו לא נדר ולא נדב אינו קרב בבמה". וזהו המבדיל בין במה גדולה - מקדש לבמה קטנה, כדברי המשנה: "אין בין במה גדולה לבמה קטנה אלא פסחים" ובגמרא ציינו שקרבן פסח הוא דוגמא לקרבן ציבור קבוע וכך גם קרב תמיד או מוסף.

25. ברכות כו, ע"ב.

26. ברכות ו, ע"ב.

27. העי' לברי' יח, כג: "ויגש אברהם"; יח, כב: "ואברהם עודנו עומד"; י"ט, כז: "וישכם אברהם בבקר"; כ"ד, יב: "די אלהי וגו'"; כ"ד, סג: "ויצא יצחק לשוח בשדה"; כ"ח, יא: "ויפגע במקום".

(א) למרות שיצחק הוא שתיקן תפילת מנחה, אברהם כבר נהג להתפלל גם מנחה, בנוסף לשחרית אותה הוא תיקן, כדבריו לברי כי"ד, יב:
"ה' אלהי וכו'... לא נתקן תפילת המנחה ע"י אברהם אבינו, ואברהם היה נוהג להתפלל בלי תקנה..."²⁸.

(ב) אדם המבקש להתפלל תפילה לא קבועה בנוסף לבקשות יחודיות יש לעשותה בתוך תפילת הקבע, בתוך תפילת שמונה-עשרה. כך, לדברי הנצי"ב, עשה אברהם לאחר שליווה את המלאכים שפנו סדומה, כדבריו:
בר' י"ח, כב: "ואברהם עוררן עומר'. ת"א: ע"י כסן משנה ב"ש ק"ט ח' וכו' ב"ש' הוא תפילה קבועה שב"ש יוס... וכבר נתבאר שאברהם הכין ע"י התפילה מנחה אלא ששם המלאכים הסתיו, ואחר הלוייה ע"י בתפילה בהיותו בדרך ובעוררן עומר ומתפלל"²⁹.

2. "לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל"³⁰

בר' כ"ד, יב: "ויאמר ה' אלהי אדני אברהם, הקרה נא לפני היום ועשה חסד עם אדוני אברהם".

הע"ד: "ה' אלהי וכו'. הקריס שבח לבקשה כדיון, כדאיתא ב"ש ק"ט ח'. והא שלא התפלל תפילה קבועה וכא"כ ל"ש, י"ח, כב, ט"ב אברהם אבינו, ח"א. ש"ע"יין לא נתקן תפילת מנחה ע"י אברהם אבינו..."³¹.

בר' ל"ב, י: "ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק..."

הע"ד: "ה' אלהי וכו'. הקריס שבח לתפילה כדאיתא ב"ש ק"ט ח'. וכבר ביארנו בתפילת אברהם על סדום שלא הקריס שבח לתפילה, היינו משום שהיה בעוררן עומר בתפילה קבועה"³², אבל יעקב כבר התפלל מנחה, והנה נכלל ע"י סוד סתומים והשגחה נחוצה, ל"ש מחשבתו, על כן התפלל מ"י והקריס שבח כדיון".

28. ראה הע"ד לברי י"ח: כב, כג, יט, כו. הסבר קרוב מצאנו בתוספות ישנים למס' יומא כח, ע"ב, ד"ה: "צלותיה דאברהם" זאת בניגוד לדעה אחרת שהובאה בתוספות.
29. כך גם פירוש לברי י"ח, כג: "ויגש אברהם", וכן הע"ד לברי י"ח, יח: "וישכם יעקב בבקר". במס' ברכות כו, ע"ב, ד"ה: "יצחק תיקן תפילת מנחה" שאברהם התפלל מנחה אחר שתיקנה יצחק. דעה זו הובאה גם כדעה ראשונה בתוספות ישנים ליומא כח, ע"ב בשם רבינו תם.
30. ברכות לב, ע"א: עבודה זרה ח, ע"א; רמב"ם, הלכות תפלה פ"א, ה"ב.
31. אמנם אברהם אבינו כן נהג להתפלל מנחה טרם התקנה של יצחק בנו, אך ילא עשאה כלל לכל בני ביתו עד שתיקנה יצחק" (תוס' ישנים ליומא כח, ע"ב).
32. ראה הע"ד לברי י"ח, כג והרי בתפילה הקבועה, בתפילת שמונה עשרה, יש כבר שבח בשלוש הברכות הראשונות: אבות, גבורות וקדושת ה'.

3. ביום ראשון של ראש השנה קוראים:

"וה' פקד את שרה ומפטירין בחנה"³³

המשנה במס' מגילה, פרק ג', משנה ה אומרת: "בראש השנה - בחודש השביעי באחד לחדש (ווי כ"ג, כג) והגמרא שם, דף לא, ע"א מוסיפה: "והאידינא דאיכא תרי יומי, יומא קמא כיש אומרים ('והי פקד את שרה"). ונשאלת השאלה, מדוע לא יקראו כהוראת המשנה מענייני דיומא: "בחדש השביעי באחד לחודש"? על כך משיב הנצי"ב ב"הרחב דברי לברי כ"א, ג:

"ותנארה באמרא שעתנה האידינא באלות ולא נתמרר הטעם, אט בכירוש רש"י לא נתמאר אפיה כמו שטי' הוא האמטירין בחנה, משום אט נפקדה, ולא כירש טעמא בקריאת התורה. ובאמת שפיר דייק רש"י בקריאת התורה אין בלה טעם לרחות עיקר הכרעה: "בחדש השביעי" משום פה. ותו. מאי שני האידינא אפיה אפיה"ק קייס? אלא כדברינו דפרשת לית זחוק והמסובה לנו בדבר כרנסה, אינו נוסע אלא האידינא כריוחן באולה".

לידת יצחק מהורים זקנים, עוררה תמהון אצל הגויים עד כדי רכילותם: "מאבימלך נתעברה שרה", וגם אם ראו שלשרה הייתה עדנה, אך מה עם אברהם הנמשל לצור קשה (ישי נ"א, א-ב)? בסופו של עניין נוכחו שאברהם הוליד את יצחק כי הרי נולדו לו עוד ילדים מקטורה. לדעת הנצי"ב איפיונו של יצחק קשור לעבודה, עבודת הקרבנות ותפילה. דבר זה מסוגל להביא פרנסה³⁴ כדברי הגמרא במס' כתובות ז, ע"ב: "למה נקרא שמו מזבח? שהוא מזין".

כך בגולה, בהיות ישראל פזורים בין האומות, תפילת ישראל משפיעה פרנסה להם ולאווה"ע. לתפיסה זו לועגים הגויים בתחילה אך לבסוף נוכחים באמיתותה. לידת יצחק המסמל פרנסה, כדברי חז"ל: "יצחק - יצא חוק לעולם"³⁵, כאשר "חוק" - פרנסה³⁶, ראוי לקרוא ביום ראשון של ר"ה, שבו העולם נדון גם בצרכי פרנסה, את פרשת לידת יצחק: "וה' פקד את שרה". חידושו של הנצי"ב בנתינת טעם לקביעה התלמודית שהאידינא, בגולה, קוראים ביום א' של ראש השנה: "והי פקד את שרה".

33. מגילה לא, ע"א; שו"ע סימן תקפ"ד, ב; תר"א, א.

34. ראה: העי"ד לברי ב', ה; שמי כ"ט, לח; במי כ"ח, ב, ד.

35. ברי"ר נג, ז.

36. ראה: ברי מ"ז, כב; משלי ל', ח. וראה מסי ביצה טז, ע"א. על הקשר בין מה שאירע בפרשת לידת יצחק ומה שאירע לבניו בגולה, ראה מאמרנו: "מעשה אבות ואמהות סימן לבניהם", עמ' 6-7.

א.4. ברכות

1. "מוזים על בשורה טובה"³⁷

ברי כ"ד, כז: "ויאמר ברוך ה' אלהי אדני אברהם אשר לא עזב חסדו ואמתו..."

הע"ד: "ויאמר ברוך ה' וכו'. מאן למרו כה"ר שאוריס על בשורה טובה".

הנצי"ב בפירושו "הרחב דברי" על פסוקנו דן בפירוט בשני מקורות שונים מהם לומדים חז"ל הלכה זו. האחד מפסוקנו, מהתנהגותו של אליעזר, עבד אברהם, והמקור השני מהתלמוד מסי ברכות נד, ע"א: "ועל בשורות טובות אומר: ברוך הטוב והמטיב... מנא הני מילי? אמר ר' יוחנן: דאמר קרא: ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הצילי וגו'.

הנצי"ב מבחין בין הודאה על נס גלוי לנס נסתר. יתרו, באמרו 'ברוך ה' הודא ושיבח את ה' על נס גלוי, לא טבעי, יציאת מצרים וקריעת ים סוף והוא אכן הראשון שעשה זאת ועל כך חז"ל אף אומרים "שגנאי הוא למשה וכל ישראל שכולם לא אמרו ברוך ד' עד שבא יתרו"³⁸. אך על נס טבעי ונסתר, "בהליכות העולם ע"י הטבעי", כמו מימוש תפילת העבד למצוא אשה לבן אדונו, על כך קדם אליעזר ונתן הודייה וממנו לומדים כל ברכת הודאה על נס טבעי. בכך יישב הנצי"ב את הסתירה בין שני המקורות הנ"ל.

ממקורות נוספים, לומד הנצי"ב שאין לברך ברכת הודייה אלא בתום הצרה לגמרי, אך "אם ער אלא הטיס לטה אירע לו צרה אחרת, אין לו להביא תורה או לברק חסות ער שיהיה ניצל עס מאותה צרה שהוא נכנס עינת"³⁶. כך עשה יעקב "אלא הפרט מבית אל להקים נצח ולהציה מצבה אחר המלח ער אשר עברו ימי המכ"ה על רבורה ורבקה"⁴⁰ וכך נהג גם משה רבינו שנתן הודאה רק עם הולדת בנו השני, אליעזר - כי אלהי אבי בעזרי, ולא עם הולדת בכורו גרשם - כי גר הייתי בארץ נכריה"⁴¹.

2. הרואה אשת לוט מברך שתיים: "ברוך דיין האמת"

"וברוך זוכר הצדיקים"⁴²

ברי י"ט, כט: "ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכר אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה..."

37. ברי"ר, ס, ו; ברי"ר נח, ו; ברכות נד, ע"א: ויעל בשורות טובות אומר: "ברוך הטוב והמטיב" שו"ע או"ח רי"ח: א, ד-ח.

38. סנהדרין דף צד. וכן מכילתא לפרי יתרו.

39. העי"ד לברי ל"ה, א: "ושב שם".

40. שם: "לאל הנראה אליך בברוך" וגו'.

41. העי"ד לשמי ב, כב.

42. ברכות נד, ע"א; טושי"ע או"ח סי' רי"ח, ח.

הנצי"ב מדייק מלשון הכתוב: "מתוך ההפכה" ולא "מן ההפכה" שלוט ניצל מתוך ההפיכה ממש לאחר שהנגף התחיל כבר ולא כפי "sene האלאק לחוצ'או pen טרם בא ההפיכה שאם לא היה נס נאלץ כ"כ, ולא היה נצרך לכירות אברהם, לולט בעס'נו היה ראוי לטק... אבל הצ'לו הקב"ה מתוך ההפיכה ENN. ומה רק בלכות אברהם" (העיד). הצלה זו הייתה בנס גלוי, בזכותו של אברהם. הנס הגלוי לא נגמר עד שאשת לוט הפכה לנציב מלח, על כן ברכת ההודאה תיאמר רק בתום הנס הגלוי, ומכאן ההלכה: "הרואה אשת לוט מברך שתיים", על אשת לוט מברך: "ברוך דיין האמת", ועל לוט אומר: "ברוך לוט חזק וזרקים שהא ענין לכירת אברהם"⁴³.

3. המנהג לברך את הנימול בברכת:

"ישמך אלהים כאפרים וכמנשה"⁴⁴

בקהילות ישראל רבות נוהגים האבות ברכה זו לבנים בהזדמנויות שונות; בפדיון בכור, ליד שולחן שבת לאחר תפילת ערבית, לפני ההליכה לביהכ"נ בליל כיפור, ולפי ת"י לברי מ"ח, כ גם בשעת מילה⁴⁵. בפירושו הרח"ד, נותן הנצי"ב טעם לכך:

"והענין שידע שאינו ראוי לברך את האדם אלא מעין ברכותיו שברכו ה' ער כה, לעשיר בעשרו ולחכם בחכמתו, וכע"כ בס' דברים ט"ז, י"ב. וא"כ אין לברך למי שאינו עוסק בתורה שיהיה כאפרים, וכן למי שהוא אינו עוסק בהוויות העולם שיהיה כמנשה, אבל בשעת מילה לא נודע עדיין את הדבר אשר הילך ילק כה, אפ' יברך ישראל: 'ישמך אלקים כאפרים' - אפ' יהא עוסק בתורה יצליח כמנשה, וכמנשה - אפ' יהיה עוסק בהוויות העולם יהיה כמנשה".

כל אחד משני בניו של יוסף מאופיין לדעת הנצי"ב ביחודיותו, אפרים - עמל בעמלה של תורה ומנשה עוסק בהוויות העולם⁴⁶. כמו"כ קובע הנצי"ב שאין לברך אדם "אלא מעין ברכותיו שברכו ה' ער כה". מכיוון שהתינוק בשעת המילה לא אובחן עדיין במה ברכו ה', נוהגים לברכו בברכת הצלחה הן ברוחניות - תורה כאפרים והן בגשמיות - הוויות העולם כמנשה. רעיון זה, לדעת הנצי"ב הביעה התורה בדברים ט"ז, יז: "איש כמתנת ידו כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך"⁴⁷.

43. עיין הנצי"ב, "העמק שאלה" סי' כו, אות ו'.

44. ת"י לברי מ"ח, כ.

45. ת"י: "בד' יוסף יברכו בית ישראל ית ינוקא ביומא דמהולתא למימר: ישויןך...".

46. ראה מאמרי: עמלה של תורה בהגות הנצי"ב מוולוז'ין, שמעתין, ניסן-סיון תשס"ג (152-153), עמ' 196.

47. ראה העיד לפסוק זה.

ב. מעגל חיי האדם (לידה, חיים ומוות)

ב.1. לידה

1. ולד, תוך שלושים יום - ספק נפל

שמי ב', ה: "ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בוכה ותחמול עליו ותאמר מילדי העברים הוא".

הע"ד: "ותחמול עליו. דילד לפני שלושים יום אין לב הוריהן ורואיהן אונו עליו שהרי לא יצא מספק נפל, מה שאין כן כשראתה נער, שכבר עלו עליו ירחים, גברה החמלה עליו".

הנצי"ב מגדיר "נער" ביחס ל"ילד" האמורים בפסוקנו בכך שילד שעברו עליו שלושים יום ויצא מכלל נפל הוא כבר נער. בפתחה את התיבה, חשבה בת פרעה שתמצא בתוכה ילד עתה נולד והושלך היאורה אך בראותה כי נער לפניו וכבר נקשרו קשרים רגשיים בין ההורים לבינו וצער הפרידה ממנו קשה, חמלה אף היא עליו.

ב.2. חיים - קידושין ונישואין

הרבה מהלכות ומנהגי קידושין ונישואין מוצא הנצי"ב בפרשת עבד אברהם שנשלח להביא אשה ליצחק.

1. קידושין תופסין רק בזיהוי מובהק של בני הזוג⁴⁸

בר' כ"ד, ד: "כי אם אל ארצי ואל מולדתי תלך ולקחת אשה לבני ליצחק".

הע"ד: "ולקחת אשה לבני ליצחק. סירש כאן ליצחק יותר מלעיל במקרא הקודם (פסוק א) שאמר: 'אשר לא תקח אשה לבני', אלא הכי סירשו: הטהירו סירש בשעת קידושין לבני ליצחק ולא סתם לבן אברהם, דאע"ג דסתם בן של אברהם תזרק לאשה הוא יצחק ולא ישמעאל, מכל מקום דין קידושין כך הוא, כדחנן במס' קידושין פ"ג, ה (דף סד, ע"ב): 'קידשתי את בתי והיו לו חנם, כולן אסורות, ואע"ג שניכר שכיוון לכדולה שבהם, הכי נמי להיפך לא יתברר לשום אחד אס לא שתדע כבירור למי היא מקודשת".

בדייקו בלשון הכתוב "לבני ליצחק" ולא הסתפק לכתוב רק "לבני", מסיק

48. קידושין סד, ע"ב; רמב"ם, הלכות אישות, פ"ט, ה"ח; טושי"ע אהע"ז סי' לז, הלכות טו-יט.

הנצי"ב את יישום ההלכה שהקידושין צריכים להיות ודאיים, ע"י זיהוי מפורש של החתן המיועד.

2. קידושין או נישואין על תנאי⁴⁹

בר' כ"ד, ח: "ואם לא תאבה האשה ללכת אחריו ונקית משבועתי זאת רק את בני לא תשב שמה".

המטרה שהציב אברהם בפני עבדו היא לדאוג לכך שהאשה היעודה ליצחק תגיע לארץ כנען כדי להיות אשה ליצחק, ולא להשאיר כל הוה אמינא בתנאי הקידושין או הנישואין שיצחק יצא לחו"ל אל אשתו. דבר זה מודגש פעמיים בציוויו לעבדו: "פן תשוב את בני שמה" (פסי ו), "רק את בני לא תשב שמה" (ח) אין הכוונה, כמובן, שיכריחו לצאת לחו"ל, אלא שידאג לכך "אלא שידאג לכך" *אלא שידאג לכך* *אלא שידאג לכך* *אלא שידאג לכך* (הע"ד).

באי התייחסות למקום מגורי בני הזוג, תיאלץ, בסופו של דבר, הכלה ללכת אל מקום בעלה, כי אחרת, "תהי יושבת עגונה". מאידך, אם ייכתב במפורש בחוזה ההתקשרות "על מנת שיבא יצחק לשם", דבר שלא ייצא לפועל עפ"י אוהרת אברהם, עלול להתחלל שם שמים כי יאמרו שינה מתנאו וזה גם ע"ד רבו. כמו"כ, אי עמידה בתנאי המפורש תשחרר את הכלה לאדם אחר. בפועל, בהיות העבד בבית בתואל וראה "שההצלחה מפוזרת לפניו והיה בטוח שגם על זה האופן יתרוצו", התנה במפורש, בשעת קיחה שרביקה תצא לכנען, לבעלה, כדבריו: "ואם לא יתנו לך והיית נקי מאלתי" (פסי מא).

3. בתולה מפרנסת עצמה שנים עשר חודש משתבעה הבעל⁵⁰

המשנה במס' כתובות (נז, ע"א) אומרת: "נותנין לכתולה שנים עשר חודש משתבעה הבעל, לפרנס את עצמה". כוונת הדברים היא שלאחר האירוסין, הארוסה נשארת בבית הוריה שנה עד למועד החופה כדי להכין את צרכיה בלבוש ובתכשיטין. התלמוד שם לומד עניין זה מדברי משפחת רבקה לעבד: "ויאמר אחיה ואמה תשב הנערה אתנו ימים או עשור" (ברי כ"ד, נה), כאשר "ימים" = שנה⁵¹ ועשור = עשרה חדשים.

מעניינת היא קביעתו של הנצי"ב שאורכה של שנת החמה בימי אברהם הייתה בת י"א חדשים, כדבריו:

49. רמב"ם, הלכות אישות, פרק ז', הלכה כ' וכהסבר במגיד משנה: "זה פשוט ומתבאר בהרבה מקומות שכל ששינה שליח שליחותו אין דבריו קיימים".

50. כתובות נז, ע"א; רמב"ם, הלכות אישות פ"י, הלכות: יז, יח; שו"ע אה"ע"ז, נז, א.

51. כמו: "ימים תהיה גאולתו" (ויי כה, כט).

"ימים אלו עשור. חרשי חמה לא היה אלא י"א חרשים בשנה" שתי האלטרנטיבות המוצעות לפני העבד, "ימים או עשור" הן שתי האפשרויות עליהן מדבר גם התלמוד, פרנסה מלאה ושלמה ופרנסה גדולה, כאשר הראשונה ארכה שנה ובה מכינה הארוסה כל הנדרש לה, ואילו פרנסה גדולה, אינה משלימה הכל בבית הוריה ומשאירה חלק קטן להשלמה בבית בעלה וזהו "עשור חרשים תעשה אתנו, ופרנסת חורג אחי יהיה נה"ר".

4. עבד כנעני - אינו בתורת גיטין וקידושין להיות שליח⁵²

בר' כ"ד, טז: "ויביאה יצחק האהלה שרה אמו. ויקח את רבקה ותהי לו לאשה...".

הע"ד: "ויקח את רבקה. קירשה שנית. דבאמת קידושי העבד בתורת שליחות לא ניהו כר"ת, כדאימא באטין סרק ב', דעבד אינו נעשה שליח לקדש ולכרש. ולא הוסיף אלא לשנן שתרא מיועדת ליצחק...".

ובכן, כל מה שעשה העבד בבית בתואל, תנאי קידושין, משתה וכדו' נעשו רק "שתהא מיועדת ליצחק" אך עיקר הנישואין נעשו כשרבקה הגיעה לבית יצחק וקדשה שנית.

5. (א) הנושא אשה ע"מ להלבישה משלו, ילבישה בבית אביה⁵³
(ב) משתה אירוסין ומשתה נישואין

בר' כ"ד, נג: "ויוצא העבד כלי כסף וכלי זהב ובגדים ויתן לרבקה ומגדנות בתן לאחיה ולאמה".

(א) הע"ד: "ויתן לרבקה. בא הכתוב ללמנו שתנשא אשה על מנת להלבישה משלו, צריך להלבישה בבית אביה ולא כשתבוא לביתו. כך דברי המשנה במס' כתובות: "ססק להכניסה ערומה, לא יאמר הבטל כשאכניסנה לביתי אכסנה בכסותי, אלא מכסה וטורה בבית אביה".

חידושו של הנצי"ב לא בעצם ההלכה אלא בציון מקורה עוד מחיי האבות.
(ב) הע"ד: "ומאגדות נתן לאחיה ולאמה. בא ללמנו שהחתן מחוייב לעשות משתה משלו, כמו שכתב הרא"ש כ"א פס".

בפירושו "העמק שאלה" לשאלות דרב אחאי⁵⁴, מציין הנצי"ב מחלוקת

52. גיטין כג, ע"ב; רמב"ם הלכות גירושין, פ"ו, ה"ו; טושי"ע אהע"ז, ס"י קמ"א, לא.

53. כתובות טז, ע"א; רמב"ם, הלכות אישות פ"כ, ה"ב; טושי"ע אהע"ז, נז, ב.

54. "העמק שאלה", סימן טז.

בין התלמוד הבבלי והירושלמי, מהו סוג המשתה שעשה העבד, האם משתה אירוסין או משתה חתנים⁵⁵. הנצי"ב נקט כדעת הירושלמי שמדובר במשתה נישואין, ולפי זה משתה אירוסין אינו מדין תורה אלא הוא "משום גדול השלוס". קביעתו שזהו משתה חתנים מתבססת גם על דיוק לשוני בפס' נד: "ויאכלו וישתו הוא והאנשים אשר עמו", כאשר מילת היחס "עמו" מבטאת קירבה מרובה יותר מאשר מלת היחס "אתו" "משום ד"עמו" משמש השתוות בצוותא אחת יותר ממשמעות "אתו"⁵⁶.

משתה הנישואין נערך בלילה "שהרי אליעזר בא לְפָאָר לעת ערב ועד שעברו כל אלה היה איזה שעה בלילה, ואז עשו הסעודה" ומכאן לומד הנצי"ב את מקורו של המנהג בישראל לערוך משתה חתנים בליל החופה: "ומנה מנהג ישראל מנישואין נשתי בה בלילה"⁵⁷.

ב.3. צער ומוות

1. המצטער על צרותיו ונראה כמצטער על מת מצוה - מצוה⁵⁸

בר' ל"ה, ח: "ותמת דבורה מינקת רבקה ותקבר מתחת לבית אל תחת האלון ויקרא שמו אלון בכות".

רשי"י, בעקבות מדרש אגדה (ברי פ"א, ה) אומר: שיעקב "נתבשר על אבל שני שהוגד לו על אמו שמתה, ולפיכך העלימו את יום מותה שלא יקללו הבריות הכרס שיצא ממנו עשו, אף הכתוב לא פרסמה".

הנצי"ב לא הסתפק בטעמו של רשי"י ושואל: "כאן לא סירי הכתוב שכלו של רבקה אלא מרמז?" לדעתו, מצד הדין, הבכייה היא על מות שהוא אחד משבעה קרובים גם שלא בפניו⁵⁹. כמו"כ, חובה לבכות על אדם כשר שמת⁶⁰. על מותה של מינקת רבקה, הכשרה בכו יעקב ובניו בפניה, אך על רבקה שנפטרה בכנען, רק יעקב בכה ולא כולם, "אל כן לא כתוב בכיה לו" (הע"ד).

בפירושו "הרחב דבר", מוסיף הנצי"ב שבני ביתו של יעקב לא התעוררו בלבם לבכות על דבורה עד שהגיעה השמועה על מות רבקה סבתם, ואז בכייתם הרגשית הייתה על רבקה, אלא שכלפי חוץ נראה היה כבוכים ג"כ על דבורה

55. "העמק שאלה", ס"י ע"ד, יא.

56. ראה הע"ד לברי כ"ב, ג, וראה ספרי: "העמק דבר" לנצי"ב, מידות וכלים בפרשנות הפשט, רחובות תשס"ב, עמ' 37-38.

57. נדה סה, ע"ב; רמב"ם: הלכות דעות ה', ב; ברכות ה', ה; אישות י', יד; שו"ע אהע"ז, סד, ג.

58. שבת קה, ע"ב.

59. שבעת הקרובים הם: אב, אם, אח, אחות, בן, בת, אשתו.

60. שבת קה, ע"ב.

שהייתה בפניהם. בכייה זו נחשבת למצוה, כאילו בכו על דבורה⁶¹, כדבריו:
"מי שיש לו אישה צער ודבר להחטא ולבכות לפני ה', יבכה באותה שעה שהמת הנשלה
מוטל לפניו, כי אותה שעה רצויה להעלות בכייתו ומבוקשו לפני כבוד ששואה בלה
להמת"⁶².

2. אין משהין קבורת יולדת שמתה מפני הכבוד⁶³

בר' ל"ה, יט: "ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה היא בית לחם".

הע"ד: "ותקבר בדרך אפרתה. ולא הביאה אפי' לבית לחם משום שאי אפשר
להשחות קבורת חיה בשום אופן, כדאי' באור"ק ק"ל כח: אין משהין את הנשים מפני
הכבוד. לא שנא לא חיה".

המשנה במס' מו"ק כז, ע"א אומרת: "אין מניחין את המטה ברחוב שלא
להרגיל את ההספד. ולא של נשים לעולם מפני הכבוד". הסיבה לכך היא כי נשים
מתות שותתות ושופעות דם וזהו בזיון להן אם ישארו ברחוב וכתמי דם עליהן.
התלמוד מוסיף:

"לא שנו אלא חיה (יולדת), אבל שאר נשים-מניחין אך לדעת ר' אלעזר
שם, לא רק חיה, לא מניחין ברחוב אלא כל אשה כי לגביה, סמוך
למיתה - קבורה⁶⁴ עפ"י הכתוב: "ותמת שם מרים ותקבר שם" (במי' כז,
א).

הנצי"ב מודע לדרשתו של ר' אליעזר שעל פיה נפסקה ההלכה, אך הוא פירש
פירוש אוטונומי, כפי שכתב בהע"ד לבמי' כז, א: "ותקבר... ויזום דעת הנדה
אל סה".

3. מסבבין לתוכן מת עד שירצו - לכבודו של מת⁶⁴

בר' נ', י: "ויבואו עד גרן האטד אשר בעבר הירדן ויספדו שם מספד גדול וכבדו
מאוד ויעש לאביו אבל שבעת ימים".

מה אילץ את יוסף לסבב את ארון אביו דרך עבר הירדן עד הגיעו לחברון,
הרי דרך קצרה היא ממצרים לדרומה של ארץ כנען, לחברון מקום מערת
המכפלה! אלא שהדבר נעשה כדי לצרף אנשים רבים גם מואבים וכנענים לכבוד
אביו המת, כדבריו:

61. כך מפרש הנצי"ב גם את הפסוקים בתהי' ניו, ט.

62. הע"ד ויקרא י, ו.

63. מועד קטן כו-כח; רמבי"ם, הלכות אבל, פ"ב, ה.

64. וכך נפסק להלכה: שו"ע יו"ד, שנייה, א; רמבי"ם הלכות אבל, פ"ב, ה.

"אבל יוסף הקיר מחלכו האלה כרי שיתווסכו במחלכו הרבה ממאכ וכנענים היושבים על
ד הירדן. ומלה שנינו במס' כלים כ"א, מ"ב: 'ומסבין לחוכן מת ער שירצו' - הרי
דרך לסבב כנשיאה ממקום למקום ער שנים למקום קבורה, והוא לכבודו של מת".

4. מת יש לו תפוסה⁶⁵

ברי' מ"ג, ל': "ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם...".

הע"ד: "ונשאתני ממצרים וא'. לכו כשטא דקרא. ובמס' נפיר ד"ה י"ג מהאי קרא
מת יש לו תפוסה, מרכתיב: 'ונשאתני ממצרים', היינו עבר קבורה...".

כלומר העברת מת למקום קבורה אחר תיעשה כאשר נוטלים עם מת את
תפוסתו, כלומר: עפר תיחוח שתחתיו כדי שלש אצבעות מאדמת בתולה שזו
ספגה מדמו ומליחתו.

פירושו של הנצי"ב לפסוקנו אותו שמע מפי חותנו מתפרש ע"י מידת "מושך
עצמו ואחר עמו" של התיבות "אל נא", כך: "אל נא תקברני במצרים".
[אל נא] "ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים".

כלומר: "אל נא יהיה כן אשר ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם, כלומר,
שתחתיה תקברני במצרים וא"כ תקח תפוסה ממנו וקברתני בא"י, אל נא יהי כן. וקאי "אל נא אס
על ושכבתי" וא'.

ג. סדרי חברה מתוקנים (שבועה, ערב קבלן וניצול משאבים)

ג.1. שבועה בנקיטת חפץ⁶⁷

ברי' כ"ד, ב-ג: "ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו שים
נא ירך תחת ירכי. ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ אשר לא תקח אשה
לבני...".

לדעת הגמרא במס' שבועות, פסוקים אלו מלמדים על דין של שבועה
בנקיטת חפץ - שימת ידים במילת אברהם בעת השבועה. אמנם גם אליעזר
עצמו נימול היה, לדעת רש"י, העבד נשבע דווקא במילת אברהם כי היא הייתה
ראשונה.

65. כלים פ"א, מ"ז.

66. נויר סה, ע"א; רמב"ם הלכות טומאת מת פ"ט, הלכות: א', ג.

67. שבועות לח, ע"ב; רמב"ם, הלכות שבועות פ"א, הי"ח; טושי"ע ח"י"מ ס"י פז, סעיפים: יג, יז.

הסבר זה אינו קביל לגמרי לדעת הנצי"ב, כי הרי אותה בקשה באותה לשון נאמרה גם ליוסף מפי אביו (ברי' מ"ז, כט) ואין מוזכרת שבועה בצדה; לכן נראה לנצי"ב:

"נראה דזראי אינו בשביל שבועה, כי אם כריתת ברית בין אדם לחברו, אלא שבכל שני אנשים היה המנהג שימת יד ביד וכלשון יחלקאל יפ יח: 'וחנה נתן ידו', ובאש"י (ו א) כתובה: 'תקעת לטר כפיך', אבל אם לבנו וסמך לארזינו, אין דרך ארץ להשות יד ליד, על כן הפתירו לשון יד תחת ירכו...".

ובכן, שימת יד העבד תחת ירך אברהם וכן אצל יוסף אינה לשבועה בדין נקיטת חפץ אלא לשם כריתת ברית ביניהם, להביע אמון הדדי.

איך יישב הנצי"ב את הגמ' במס' שבועות הלומדת מפסוקינו דין שבועה בנקיטת חפץ? בתשובה לכך, מבחין הנצי"ב בין שבועה בשמות ה' ובין שבועה בכינויי ה' ⁶⁸. כאשר נשבע אדם בשמות ה' ולא בכינויי צריך לעשות זאת בנקיטת חפץ אך אם נשבע הוא בכינויי ה' אינו צריך להשבע בנקיטת חפץ. שתי בקשות מבקש אברהם מעבדו: (א) שים נא ירך תחת ירכי לשם כריתת ברית, ו"מובן שמסתמא עשה כך", (ב) ביקש להשביעו "בה' אלקי השמים ואלקי הארץ" ולא בכינויי ה', ועל כך כתוב בפסוק ט': "ושם העבד את ידו תחת ירך אברהם אדוניו וישבע לו על הדבר הזה", כלומר שבועה בנקיטת חפץ וזהו הלימוד עליו מדובר בגמ' במס' שבועות לח, ע"ב. הלימוד התלמודי הוא איפוא מפסוק ט' ולא מפסוק ב' ⁶⁹.

ג.2. מי שעסוק באותו עניין אין צריך לפרש דבריו ⁷⁰

בר' כ"א, כד: "ויאמר אברהם אנכי אשבע".

בפסוק כב אומר אבימלך לאברהם: "אלהים עמך בכל אשר אתה עושה". הזכרת 'אלקים' באה להודיענו שאבימלך הבין שהיקר מכל בעיני אברהם הוא אלקים יותר מבנו יחידו, יצחק.

לכן, ביקשו: "השבעה לי באלקים" (פסוק כג) ולא "השבעה לי ביצחק" בדומה, למשל, כשנשבעו במצרים: "חי פרעה" (ברי' מ"ב, טו, טז).

68. שמות ה' הם: אדנות, הויה, שדי, צבאות.

כינויי ה' הם: חנון, רחום, ארך אפיים, רב חסד.

69. כך דעת הרמב"ם.

70. מעשר שני ד', ז; קידושין ו, ע"א; רמב"ם הלכות מע"ש ד', א; הלכות אישות פ"ג ה"ח; שו"ע אה"ע"ז כז, א; הלכות גירושין א, יא.

תגובת אברהם לבקשת אבימלך היא: "אנכי אשבע" ולא: "כן אעשה". לו היה כתוב: "כן אעשה" משמעו שאברהם ישבע באלקים, כבקשת אבימלך, עכשיו שכתוב "אנכי אשבע", אינו צריך לפרש שם אלקים "ומי"מ חל השבועה כמו שנשבע בשם אלקים, כיוון שאבימלך מדבר עמו בזה, הוי כעוסק באותו עניין... טוב שלא יפרש את השם בחינם"⁷¹. פירושו זה של הנצי"ב תואם את ההלכה כרי יוסי החולק על רי יהודה במשנה במס' מעשר שני פ"ד, ז:

"הפודה מעשר שני ולא קרא שם - רי יוסי אומר: דיו; רי יהודה אומר: צריך לפרש". וכן "היה מדבר עם האשה על עסקי גיטה וקידושיה, ונתן לה גיטה וקידושיה ולא פירש - רי יוסי אומר: דיו, רי יהודה אומר: צריך לפרש".

ג.3. **בדין ערב קבלן**⁷²

ברי' מ"ב, לז: "ויאמר ראובן אל אביו לאמר: את שני בני תמית אם לא אביאנו אליך. תנה אותו על ידי ואני אשיבנו אליך".

שני סוגי ערבים הם:

- (א) ערב רגיל. במקרה זה, המלווה חייב תחילה לגבות מכל רכוש, מקרקעין או מטלטלין שיש ביד הלווה ורק אם אין ללוה מאומה יגבה מהערב.
(ב) ערב קבלן. הוא ערב שקיבל על עצמו בהתחייבות מפורשת שהמלווה יוכל לגבות ממנו, גם לפני פנייתו ללווה.

מפסוקי הערבות של ראובן ויהודה, אי אפשר ללמוד דיני ערב סתם, כי הרי הם נחשבים לערבים קבלנים. ראובן מקבל על עצמו התחייבות להיות ערב קבלן ביחס לבנימין, לשמרו שלא יאונה לו כל רע. מוכן הוא להיות קפרו כלפי שמיא, "היינו עונש בידי שמים, דבמקום סכנה השטן מקטרג והדרך בחזקת סכנה. על זה היה ראובן מבטיח עוד שיהיה ערב לפרוע חובות של בנימין בדין שמים.. והיינו דאמר: 'תנה אותו על ידי' - שלא יניח אף ליגע בו לגבות ממנו...". לשאלת הגמרא בבבא בתרא קעג, ע"ב: "מניין לערב דמשתעבד?" מדובר על ערב סתם, למסקנת הגמרא, והדבר נלמד ממשלי כ', טז: "לקח בגדו כי ערב זר".

71. אי הזכרת שם הי פוטרת את אברהם משבועה בנקיטת חפץ.

72. בבא בתרא קעג, ע"ב, רמב"ם, הלכות מלוה ולוה פכ"ה, ה"ד.

ג.4. ניצול משאבים - לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכים ל⁷³

בר' כ"ד, כ: "ותמהר ותער כדה אל השקת ותרץ עוד אל הבאר לשאוב ותשאב לכל גמליו".

הע"ד: "ותער כדה אל השקת. הודיע הכתוב דעתה כי אע"פ שלא היה כמותו שבכך כרי שתיית האמנים ותהי מוכרחת עור לשאוב עם רלי מן האור, מכל מקום לא שפכה מה שבכך על הארץ וכדאיתא ביבמות ט"ב: לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכין לו".

הנצי"ב מוצא במעשיה של רבקה מקור להלכה זו.

סיכום

הנצי"ב כחז"ל מניחים הנחת יסוד שהאבות קיימו כל התורה כולה, כולל מנהגי ישראל שיסודתם בהרי קודש. חז"ל כבר ציינו כמה מהתנהגויות האבות כתואמות הלכות דאורייתא. הנצי"ב בפירושו "העמק דבר" ו"הרחב דברי" לתורה מצביע אף הוא על מקורות להלכות נוספות מתוך סיפורי האבות, ואלו המצויות כבר בחז"ל מקבלות הרחבה ונתינת טעם בפירושו של הנצי"ב, כאשר הסבריו מבוססים על דיוק בלשון המקרא. אגב דיונו בכמה התנהגויות של האבות התואמות את ההלכות דן הנצי"ב בקושיות וסתירות או בפלוגות המקורות או הפוסקים והוא נוקט עמדה הלכתית שעל פיה מפרש את הכתוב האמור ביחס לאבות. במאמרנו זה, הובאו הלכות ומנהגים אותם קיימו האבות ואשר נוגעים לתחומים שבין אדם למקום (קרבנות, תפילה וברכות), למעגל חייו של אדם (לידה, קידושין ונישואין, מות וקבורה) ולסדרי חברה מתוקנים בהתנהגויות שבין אדם לחבירו (שבועה, ערב קבלן וניצול משאבים מבלי לבזבזם).

73. יבמות יא, ע"ב; משנה ברורה, הלכות ציצית, סימן טו, ס"ק ג.